

A hatvani kapucinusok gyógyszerára (1785–1787)

A XVIII. század folyamán Magyarország gyógyszerári hálózata tulajdonviszonyait tekintve földesúri, polgári és kolostori patikákra tagolódott, melyek a tulajdonos saját igényeit kiszolgáló magángyógyszertárakként és nyilvános formában is működhettek. Jelen dolgozat a különböző patika-típusok közül elsősorban a kolostori gyógyszerárak működésére vonatkozóan igyekszik adalékokkal szolgálni, ezen belül is elsősorban a koldulórendek gyógyszeráira szeretném a figyelmet ráirányítani. Az ambivalens megítélésű, gyakran „*meg-túrtként*” avagy „*hiánypótlóként*” jellemzett intézménytípus működésének, felvállalt funkcióinak és hatókörének pontosabb megismeréséhez egy konkrét példával, a hatvani kapucinus kolostor gyógyszerárának bemutatásával szeretnék hozzájárulni.

A gyógyszerár szerves része annak a környezetnek, amelyben működik, ezért szükséges a megyei gyógyszerári hálózat kialakulásának folyamatában is elhelyezni.

1763-ban mindössze négy patikáról számolt be a Helytartótanácsnak egy Heves és Külső-Szolnok vármegye egészségügyi viszonyairól készült jelentés. Eszerint az említett évben két nyilvános és két privát gyógyszerár volt a megye területén. Az előbbieket Egerben működtek, az egyiket a jezsuiták, a másikat az irgalmas rendiek tartották fenn, míg az utóbbi kategóriába egy gyöngyösi kézi gyógyszerár és a hatvani kapucinusok házi patikája tartozott.¹

A fent említett intézmények közül az egri jezsuiták patikája – Telekesy István püspök adományának köszönhetően – 1713-ban,² az irgalmas rendieké pedig 1728-ban, a rend kórházával egy időben jött létre.³ Tehát a beszámoló elkészítésének időpontjában ezek az intézmények már évtizedek óta fennálltak, míg Gyöngyösön és Hatvanban éppen az 1760-as évek közepén kezdte meg a lakosság gyógyszerekkel való ellátását két újabb kolostori gyógyszerár. Gyön-

¹ MOL C 37. Fasc. 34. No. 1. Magyar nyelvű kivonatát közli: Daday 169–170.

² Löffler 675., 677.

³ Ringelhann 207–211.

gyösön már az 1730-as években működött egy *Franciscus Kössler*⁴ nevű orvos, aki tágabb környezetét is ellátta gyógyszerekkel. Az ő kiöregedésével lehetett összefüggésben, hogy a gyöngyösi ferencesek – akik könyvtárak tanúbizonyosága szerint régóta foglalkoztak orvoslással – 1764-ben patikát nyitottak.⁵ Az 1729-ben Hatvanba települő kapucinusok kezdetben szintén a már említett gyöngyösi seborvostól szerezték be gyógyszerszükségletüket, egészen 1749-ig,⁶ amikor egy házi patikát alakítottak ki kolostorukban, mely az 1786-ban készült patikavizitáció tanúsága szerint 1766-tól közgyógyszertárként működött.⁷

Majd 23 évvel később, az említett patikavizitáció során a megyei physicus már hat patika vizsgálatáról számolt be, melyek közül a négy legrégebbit továbbra is szerzetesek tartották fenn. A két újabb alapítású gyógyszertár azonban már magántulajdonban volt: 1774-től működött Szolnokon Franz Reisleither „*az Arany Koronához*” címzett gyógyszertára, Joseph Venzl „*Szűz Mária*” patikája pedig 1785-ben nyílt meg Gyöngyösön.⁸

II. József szekularizációs intézkedései azonban már ugyanazon évben jelentős változásokat hoztak: 1786-ban Egerben a ciszterciek,⁹ 1787-ben Hatvanban a kapucinusok kolostora kerül felszámolásra.¹⁰ Ennek eredményeként a jezsuita-ciszterci patika magánkézbe került,¹¹ a kapucinusoké pedig teljesen megszűnt. Gyöngyösön a ferencesek kolostora ugyan elkerülte a feloszlást, gyógyszertárakat azonban nekik is be kellett zárniuk.¹² A gyógyítói feladatokat ellátó rendházak közül a megye területén csak a kórházat is fenntartó egri irgalmas rendiek intézményei működhetek tovább.

Ez a változás a hatvani kapucinusok gyógyszertárára szempontjából azt a paradox helyzetet eredményezte, hogy megszűnése miatt tárgyi emlékeit tekintve igen korán szétszóródott, patikaedényeinek, berendezésének mára nem maradt fellelhető nyoma, XVIII. század végi állapota azonban igen jól dokumentált: a patikavizitációs jegyzőkönyveken kívül¹³ a feloszlott kolostor berendezését

---

⁴ Más forrásokban Keszler Ferenc.

⁵ Fáy 73–74.

⁶ CHA 19., 136., 142. (A hatvani kapucinusok háztörténetében kétféle oldalszámozás is szerepel, melyek közül a lapok alján szereplő, nyomtatott számokat adtuk meg.)

⁷ HML IV-4/b 2. rsz. 1786/376 A forrás Hatvanra vonatkozó részét ismerteti Szepes (Schütz) 147–149.

⁸ HML IV-4/b 2. rsz. 1786/376.

⁹ Az 1773-ban megszüntetett jezsuitákat a ciszterciek váltják fel, és számos nehézség ellenére végül a patika is az ő kezelésükbe kerül. Löffler 680., 684.

¹⁰ Szepes (Schütz) 105–107.

¹¹ Löffler 680.

¹² A gyógyszertár bezárásában az újonnan alapított konkurens patika tulajdonosának vádaskodásai szerepet játszhattak. Fáy 74.

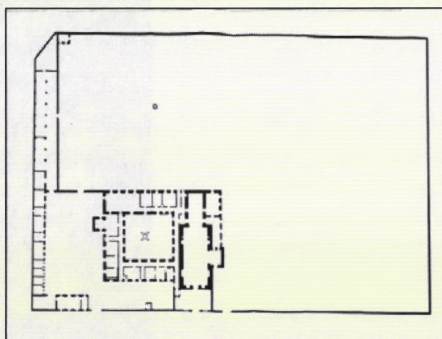
¹³ HML IV-4/b 2. rsz. 1786/376.

felmérő inventárium is rendelkezésünkre áll,¹⁴ és a kolostor háztörténete is fontos adalékokkal szolgál.¹⁵ Ezen gazdag forrásanyag lehetővé teszi a kapucinus rend – és általában véve a koldulórendek – gyógyításban betöltött szerepének jobb megismerését.

A hatvani kapucinus kolostor a település főterén, a jelenlegi Városháza (Kossuth tér 2.) helyén állt. A rendház feloszlatása után az épület funkcióváltások sorát élte meg és emiatt több átépítési perióduson esett át. Mai formáját a XX. század elején nyerte el, melyben már csak az alaprajz és néhány kisebb részlet árulkodik az épület egykori funkciójáról.

1. kép. Az egykori kolostortelek körvonalai. XIX. század második fele¹⁶

2. kép. A kapucinus kolostor telkén elhelyezkedő épületek¹⁷

1786-ból származik a már említett gyógyszerárvizsgálati jegyzőkönyv, mely a hatvani kapucinusok patikájának állapotáról is részletes leírást ad. A vizsgálatot *Thomas Kynzburg* megyei seborvos és *Carolus Doslern* megyei physicus végezte, mely során jelen volt a helyi bíró, Johann Karátson és Michael Fogas jegyző is.¹⁸ Habár a gyógyszerárak évi rendszeres vizsgálatára 1746-tól többször is megújított rendeletet ad ki a helytartótanács, csak 1786-ban írnak elő olyan vizsgálati mintát, amely alapján a jegyzőkönyvek országsszerte egységessé váltak. Eszerint minden megyei és szabad királyi városi orvosnak évenként egyszer, lehetőleg a júliustól októberig tartó időszakban meg kellett vizsgálnia a törvényhatóság területén lévő gyógyszerárakat. A vizsgálatot lefolytatóknak be kellett számolniuk a gyógyszerész és személyzete fontosabb adatairól, a patikus végzettségéről, a szükséges segédkönyvek meglétéről, az épület állapotáról és

¹⁴ MOL C 103 Kapucinus kolostorok, Hatvan.

¹⁵ CHA

¹⁶ A térkép eredetije: HLM T Doktay Gyula hagyatéka.

¹⁷ A szerző, Joseph Thalherr saját rajza alapján. A tervrajz eredetije: MOL T 62 N. 1195/2.

¹⁸ HML IV-4/b 2. rsz. 1786/376.

higiéniai viszonyairól. Meg kellett bizonyosodniuk arról is, hogy a gyógyszerek készítése, tárolása, árszabása az előírásoknak megfelelő-e. Emellett a vizsgálat lefolytatói megjegyzéseket, új indítványokat is tehettek a jegyzőkönyvben, melyek – mint példánk is mutatni fogja – a korabeli gyógyszerügyi viszonyok problémáira is rávilágítanak.¹⁹

3. kép. Patikavizsgálat²⁰

Ezen jegyzőkönyv jól összeilleszthető és kiegészíthető a következő évben felvett leltárral, amely a kolostor feloszlátásakor készült, és a berendezési tárgyakat, laboratóriumi felszereléseket rendkívüli részletességgel sorolja fel.²¹ Az inventárium elkészítése császári rendeletek, leiratok, instrukciók formájában részletesen szabályozott keretek között történt.²² Az eljárást a helytartótanács részéről kinevezett politikai biztos, Johann Anchely, a váci püspöki javak prefectusa és Ignaz Schmid kamarai biztos, pesti sóhivatali ellenőr folytatta le. Az

¹⁹ Duka Zólyomi 151., 154.; Felhő–Vörös 116., 259.

²⁰ Metszet Huszty von Raszynya, Z(acharias) Gottlieb 1785-ben megjelent Kritischer Kommentar über die österreichische Provinzialpharmakopee... című könyvéből.

Huszty von Raszynya, Z(acharias) Gottlieb: Kritischer Kommentar über die österreichische Provinzialpharmakopee: mit einem Entwurf zu einem gemeinnützigem verbesserten Dispensatorium Preßburg und Leipzig, Anton Löwe, 1785.

Elektronikus kiadás: Düsseldorf, Universitäts- und Landesbibliothek, 2011.

<http://digital.ub.uni-duesseldorf.de/vester/content/titleinfo/1720598> [2011. 12. 11.]

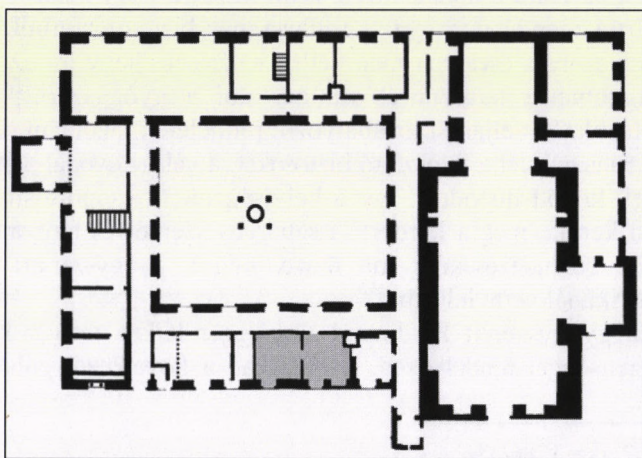
²¹ MOL C 103 Kapucinus kolostorok, Hatvan.

²² A feloszlátási eljárást szabályozó rendeletet részletesen tárgyalja Velladics.

előbbi elsősorban a kolostor személyi állományáért volt felelős, az utóbbi pedig a rendház pénzügyeivel és vagyonával kapcsolatos kérdésekért.²³ Az épület felmérésekor és a tárgyak számbavételekor a biztosok munkáját szakemberek is segítették. A hatvani kolostor leltárának elkészítésében kőműves, asztalos, ács, üveges, lakatos és aranyműves mester is részt vett, a gyógyszerész felméréséhez szükséges szakemberről azonban nincs adat, ezért valószínűsíthető, hogy azt a biztosok maguk készítették el a kolostor seborvos-patikusa közreműködésével.²⁴

Az inventárium elkészítésében részt vevő kőműves mesternek, Georg Grubernek a kolostorról és a hozzá tartozó épületektől felmérési rajzot kellett készítenie. A hatvani rendház esetében ez sajnos nem maradt fenn. 1796-ban azonban, amikor Joseph Thalherr kamarai építész az épület sóházzá való átalakításához készített terveket, azokon nemcsak az elképzelt átalakításokat, hanem a kolostori időszak alaprajzi elrendezését is rögzítette.²⁵

Mindezek a források dokumentálták számunkra azt az épületen belüli „topográfiát”, mely alapján rekonstruálhatjuk az egykori gyógyszerész 1787 körüli állapotát és működését.

4. kép. A patika elhelyezkedése a kolostor földszintjén²⁶

Az 1786-os patikavizitáció során az előírásoknak megfelelően a gyógyszerész öt funkcionálisan elkülönülő egységét kellett megvizsgálnia az ellenőröknek: a gyógyszerek készítésére, tárolására és kiadására használt officinát, a

²³ Velladics.

²⁴ Velladics, MOL C 103 Kapucinus kolostorok, Hatvan.

²⁵ MOL T 62 N. 1195/1–5. Az alaprajzok eredetijét közli: Lővei 526., 528–531.

²⁶ A szerző, Joseph Thalherr saját rajza alapján. A tervrajz eredetije: MOL T 62 N. 1195/2.

laboratóriumot, a nagyobb mennyiségű alapanyagok tárolására szolgáló materiális kamrát, a drogszáritó padlást és a pincét.²⁷

Thalherr rajza szerint a fallal körülvett kolostortelken elhelyezkedő, négyyszögletes alaprajzú rendház piac felőli helyiségeiben, a portásfülkével szomszédos két szobában működött a patika.²⁸

E két helyiség egyike minden bizonnyal a gyógyszerész officinája, a másik pedig a gyógyszerész szobája lehetett.²⁹ Ugyanakkor az utóbbi a patika berendezéséhez tartozó gyógyszerek, alapanyagok tárolására is szolgálhatott. Erre utal, hogy az 1786-os vizitációs jegyzőkönyv szerint elkülönített materiális kamrája nem volt a patikának; az ellenőröknek a gyógyszerész melletti szobában elhelyezkedő fiókos szekrényben található anyagok vizsgálatára kellett szorítkozniuk.³⁰

A következő évben a feloszlató biztosok számára a patikus szobája egy sajátos határesetet képezhetett. Míg a rendház teljes ingó és ingatlan vagyona lefoglalásra került, a szerzetesek és laikusok szobáiban talált tárgyakat magántulajdonként kezelték, melyeket a távozó barátok magukkal vihettek. A cellák berendezésének összeírására elsősorban azért készült, hogy a későbbiekben csak a rendtagok birtokában lévő tárgyak kerülhessenek ki a kolostorból.³¹

A patikus szobája esetében meg kellett határozni, hogy mi az, ami az illető személyes vagyonához tartozik és mi az, ami a gyógyszerész berendezését képezi. A feloszlatói eljárást szabályozó rendeletek azonban ilyen döntési jogkörrel nem ruházták fel a feloszlató biztosokat, a választóvonal a lakószoba és a közösségi terek között húzódott. Így a helyiségenként csoportosított leltár igen diplomatikusan kerülte meg a kérdést: a seborvos személyes tárgyait annak neve alatt, a szobája berendezéseként írta össze, míg a gyógyszerész bűtorokat és anyagokat a patikánál vette leltárba.³²

A patika gyógyszereit Ferdinand Holzegger laikus testvér készítette, aki seborvosi végzettséggel rendelkezett. Szobájában a következő, puhafából készült

---

²⁷ HML IV-4/b 2. rsz. 1786/376.

²⁸ MOL T 62 N. 1195/2.

²⁹ Analógiaként megemlítendő, hogy Gyöngyösön 1763-ban, a patika megnyitásakor, a gyógyszerész az officinával szomszédos cellába költözött be, és a két helyiség közé ajtót vágatott, hogy bármikor fölkereshessék. Fáy 73.

³⁰ HML IV-4/b 2. rsz. 1786/376 Az említett fiókos szekrény, a kolostor feloszlatói leltárában az anyagkamrában lévő régi sublótéként szerepel, míg a benne lévő anyagokat egy külön listában, *a gyógyszerész szobájában lévő* fiókos szekrény tartalmaként veszik leltárba. A különböző funkciót betöltő gyógyszerész helyiségek közül nemcsak az anyagkamrát hiányolták az ellenőrök. Habár a kolostor jelentős befogadóképességű pincével rendelkezett, kifejezetten a patikához tartozó pincehelyisége nem volt, a desztillált vizek 8–9 fajtáját a gyógyszerész melletti, egy sarokban tárolták.

³¹ Velladics.

³² MOL C 103 Kapucinus kolostorok, Hatvan.

bútorok kerültek összeírásra: polcok (*Stellaschen*), egy nyoszolya (*Bettstatt*), egy írópult (*Polt*), egy asztalka (*Tüschel*), egy támlás szék (*Lehnstuhl*) és egy láda (*Truhe*). A berendezéshez tartozott még egy hasáb alakú asztali óra (*Stockuhr*), tíz kép üveg alatt és két pincetok (*Flaschen Keller*).³³ A kifejezetten seborvosi eszközöket és orvosságokat szintén Holzegger személyes tárgyai között tüntették fel, és a biztosok jóindulatát sejtethetjük amögött, hogy ezek mibenlétét és mennyiségét nem határozták meg pontosabban. Hasonlóan elnagyolt bejegyzés tudósít arról is, hogy a seborvos kisebb magánkönyvtárral rendelkezett, mely 15 vallásos témájú könyvecske mellett 86 darab anatómiai, sebészeti, orvosi és gyógyszerészeti szakmunkát tartalmazott.³⁴ Összehasonlításként érdemes megemlíteni, hogy a kolostor könyvtára 506 könyvből állt, melyen kívül az apotéka inventáriumában további 30 könyv szerepel, 5 forint értékben. A seborvos szobája és a gyógyszertár esetében a biztosok csak a fellelt könyvek darabszámát adták meg; viszont a művek szerzőjét, címét, kiadási évét nem tüntették fel. Így mindössze a patika fontosabb segédkönyveiről rendelkezünk közelebbi adatokkal az 1786-os vizitáció jegyzőkönyvéből: egy 1780-ból és egy 1783-ból származó bécsi gyógyszerkönyvet, egy 1785-ös bécsi árszabást és egy 1750-ben Nürnbergben kiadott botanikai kézikönyvet említenek a jegyzőkönyvben, mely feltehetően a Herbarium Blackwellianum című igen reprezentatív kiadvány egy példánya lehetett (*Bota: Blekveil Nirem: 1750*).³⁵

A patikavizitációs jegyzőkönyv szerint az officina egészen kicsi, nem igazán világos és nem is száraz helyiség.³⁶ Thalherr rajza alapján a gyógyszertár két szobája egy-egy, a mai főtér irányába néző ablakkal rendelkezett. A feloszlató biztosok 1787-ben két téli és egy kis nyári ablakot is leltárba vettek. A két nagyobb ablakhoz tartozhatott egy zöld és egy piros roletta-függöny (*fenster Rolletenvorhang*). Thalherr rajzán csak a portásfülke melletti helyiségnek van a belső udvar felőli folyosóról nyíló ajtaja, a másik szobát csak ezen a helyiségen keresztül lehetett megközelíteni. Valószínű, hogy a folyosóról nyíló szoba lehetett az officina. A feloszlatási leltárban egy sárga függöny (*gelber thür Vorhang*) is szerepel, mely a két szoba közötti ajtónyílást takarhatta.³⁷

Az officina berendezésének meghatározó eleme volt a táraasztal. Ezt a szerepet minden bizonnyal az a fiókos kőasztal (*Steinenes Tischl mit Schubladen*) töltötte be, melyet az 1787-es inventáriumban is feltüntettek. A beren-

³³ A pincetok rekeszekre osztott, bélelt, fedeles láda volt, mely üvegpalackok szállítására szolgált.

³⁴ MOL C 103 Kapucinus kolostorok, Hatvan.

³⁵ Emellett kifogásolták a defektuskönyv (*Defect buch*) hiányát. HML IV-4/b 2. rsz. 1786/376. Az 1787-ben felvett leltár csupán két régi dispensatoriumot és egy taxát említ. MOL C 103 Kapucinus kolostorok, Hatvan.

³⁶ HML IV-4/b 2. rsz. 1786/376.

³⁷ További három ablakot is említenek, ezek helye azonban bizonytalan (*3 fenster vor die Corpus Chymica*).

dezást továbbá két régi szék (*Sessel*) és két szekrény (*Kästen*) alkotta. Egy harmadik, fiókos szekrény a folyosón állt, némi asztalosmunkából származó maradék faanyag szomszédságában.³⁸ A helyiséget két kép és egy 4 forintra becsült függőóra (*Henguhr*) díszítette.

Az 1786-os vizsgálatot lefolytatók a tárolóedényekkel kapcsolatban elsősorban azok célszerűsége, tisztasága, megfelelő feliratozása szempontjából jegyezték fel észrevételeiket. Megállapításuk szerint a gyógyszerek nevei a fiókokon és dobozokon olvashatóan voltak írva, bár ami bennük volt, azt többnyire kidobásra ítélték, mert a minőségükkel elégedetlenek voltak. Figyelmük arra is kiterjedt, hogy a tárolóedények anyagát nem károsította-e valamilyen kártevő. A fából készült, elsősorban száraz anyagok tárolására alkalmas 441 darab tégely (*Bichsen*) és 55 darab vörös színűre festett doboz (*Shachtel*) esetében elsősorban a szű jelenthetett problémát, de ez a hatvani gyógyszerart esetében nem állt fenn.³⁹ A következő nagyobb tételt a fehérre festett, feliratokkal ellátott edények (*Weisse gemahlene und geschriebene togt*) képviselték, melyek korabeli analógiák alapján habán kerámiák vagy esetleg keménycserép-edények lehettek.⁴⁰ A fehér fajanszedények rendszerint a patika legértékesebb, legreprezentatívabb darabjai voltak, ennek azonban ellentmondani látszik, hogy ezeket a leltárban darabonként mindössze két krajcárra taksálták, ami a fatégelyek és skatulyák értékével volt megegyező.⁴¹ A vizitációs jegyzőkönyv kerámiaedényekre csupán egy megjegyzéssel utal, miszerint az olajokat és egyéb nedveket (*Säfte*) agyagedényekben (*irdene Gefässe*) tárolták.⁴² Az üvegből készült tárolóedényekről már csak az 1787-es leltár tudósít: a porüvegek (*Pulvergläser*) és olajos üvegcsek (*Oel gläsel*) mellett jelentős tételt képviseltek a folyadékok tárolására szolgáló üvegalackok, melyekből három méretben (*Maaß flaschele, halbflaschele, halbseitflaschele*) több mint kétszáz darabot írtak össze.

---

³⁸ MOL C 103 Kapucinus kolostorok, Hatvan.

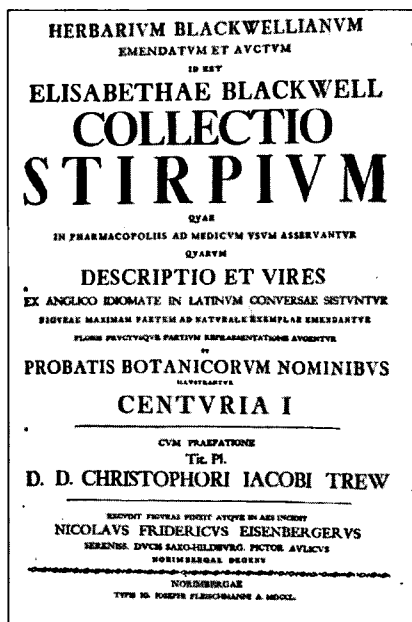
³⁹ HML IV-4/b 2. rsz. 1786/376.

⁴⁰ Nékám 36–38.

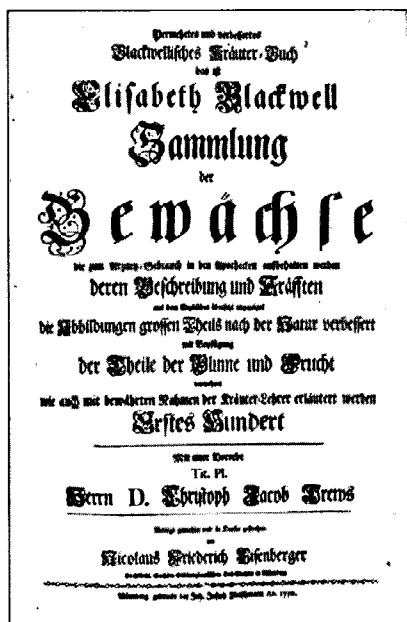
⁴¹ MOL C 103 Kapucinus kolostorok, Hatvan.

⁴² HML IV-4/b 2. rsz. 1786/376.

5. kép. A Herbarium Blackwellianum latin nyelvű előlapja⁴³

6. kép. A Herbarium Blackwellianum német nyelvű előlapja

A gyógyhatású borok tárolására szolgálhatott két üres, régi hordó, melyek egészen magas, 10 forint 30 krajcáros értéket képviseltek.⁴⁴ A tárolóeszközök-höz sorolható még két bádoból készült és pirosra festett olajtartó is (*blechener, und roth angestrichener Baumöelstander*).

⁴³ Herbarium Blackwellianum emendatum et auctum, id est, Elisabethae Blackwell collectio stirpium: quae in pharmacopoliis ad medicum usum asservantur, quarum descriptio et vires ex Anglico idiomate in Latinum conversae sistuntur figurae maximam partem ad naturale exemplar emendantur floris fructusque partium repraesentatione augentur et probatis botanicorum nominibus illustrentur. Cum praefatione Tit. Pl. D.D. Christophori Iacobi Trew, excudit figuras pinxit atque in aes incidit Nicolaus Fridericus Eisenbergerus ... Vol. 1-3.

Szerzők: Blackwell, Elizabeth Trew, Christoph Jacob Eisenberger, Nicolaus Friedrich, Iosephi Fleischmanni, Christiani de Launoy. *Kiadó:* Norimbergae : Typis Io. Iosephi Fleischmanni, 1750–1773. Elektronikus kiadás: 1995–2005 Missouri Botanical Garden.

<http://www.illustratedgarden.org>

<http://www.illustratedgarden.org/mobot/rarebooks/title.asp?relation=QK99A1B5451750V1> [2011. 12. 11.]

⁴⁴ MOL C 103 Kapucinus kolostorok, Hatvan.

A gyógyszerkészítés során a receptek felírásához és a szükséges mennyiségek arányos kiszámításához nyújthatott segítséget egy palatábla (*schwarze steinene Schreibrtafl*) és két írószerszám (*Schreibzeug*). Az összetevők, vagy már kész gyógyszerek pontos kimérését nyolc sárgaréz mérleg segítette, melyek felfüggesztésére egy vasból készült ív (*eisenen bogen zur Aufhængung der Waagen*), azaz gitter (rács vagy rostély) szolgált, melyet valószínűleg a táraasztalhoz erősítettek. A mérleghez tartozó súlyokat szintén felsorolja az inventárium. Az anyagok megfelelő kimérésére szolgált ezen felül 16 darab ónból készült mérőedény is (*zinnen Mensur*).

Az alapanyagok előkészítésének eszköze volt egy nagyobb és két kisebb drogvágó, illetve olló (*Kräuterscher, Schere*). A szilárd anyagok aprításához, porításához használták a mozsarakat. A gyógyszertár legértékesebb berendezési tárgyai közé tartozott három sárgaréz mozsár pisztillussal (mozsártörővel), összesen 10 forint 30 krajcár értékben. Az összeírásban szerepel még öt kőből készült dörzsmozsár is, ezeket azonban mindössze 1 forintra értékelték.⁴⁵

7. kép. Gyógynövények a Herbarium Blackwellianumban

8. kép. Gyógynövények a Herbarium Blackwellianumban

⁴⁵ További két sárgarézből készült dörzsmozsár mellett a piluladoboz megjegyzés is szerepel, a dörzsmozsár szót pedig aláhúzással nyomatékositották (*Messingener Reib Mörser Pilenpichsen*). Funkciója nem egyértelmű. Értéke mindössze két krajcár, ezért valószínű, hogy két egészen kicsi mozsárról van szó, amelyeket a már elkészített labdacok tárolására használhattak. Hasonlóan kérdéses egy másik, fából készült pikszis (szelence, doboz) funkciója, mely madzagok tárolására szolgálhatott (*holzerner Spogatpichsen*).

A leltár részét képezte még egy pilula (pirula) adagoló (*Pilen Mensur*), egy dugóhúzó (*Stopplzieher*), tizenegy vas spatula (*eiserne Spatl*), két orvos-ságos kanál (*Medicin löfl*), egy rézlavor (*Kupfernes Lavor*), egy rézből készült szenteltvíztartó (*Weihwasserkessel*), négy kis bádógtölcsér (*blechen klein Trachterl*), négy üveg lopótölcsér (*gläsernen hebernen Trachter*), tíz bádóg porkapszula (*plechene Pulverkapsel*) és egy kis réz lemezke is (*kleines kupfernes Plech*), mely valószínűleg porosztó lehetett. Összeírásra kerültek még különböző méretű, fedővel ellátott keverőpoharak (*verschiedene grosse und kleine Mixturgläser samt Deckl*) és 5 forint értékben 27 darab, üvegből készült gyógyszer-tári eszköz is (*gläserne Apothecker Instrumenten*). Ez utóbbiak esetében valószínűleg a különféle forraláshoz, desztilláláshoz használt retortákra és lombikokra utaltak a biztosok.

Néhány eszköz a betegek helyben történő ellátására utal: egy fekete melegítőkö (*schwarzen Wärmenstein*), két torokfecs kendő (*Halsspritzen*), hat érvágáshoz használatos edény (*aderlaßschalle*), négy kupa, melyből hashajtó italt fogyasztottak (*Laxiertranklpecherl*), és egy régi, beöntésekhez használt fecskendő (*Kristir Spritzen*).⁴⁶

A patika gyógyszerkészletét 27 csoportba osztva írták össze, 763 forint 53 krajcár összértékben. A patika és a laboratórium berendezését is hozzászámítva – melyek együtt 145 forint 26 krajcárt értek – a gyógyszer-tár értékét 910 forint 19 krajcárban állapították meg. Összehasonlításképpen érdemes megjegyezni, hogy a kolostortemplom teljes berendezését – haranggal, ezüst tárgyakkal és paramentumokkal, vagyis a liturgikus ruhákkal együtt – mindössze 636 forint 29 krajcár-ra becsülték. A gyógyszer-féleségek közül különösen a porok (*pulveres*) értéke volt magas, mely 222 forint 55 krajcárt tett ki. Itt azonban figyelembe kell vennünk, hogy a leltár készítésekor a folyosón és a gyógyszerész szobájában álló fiókos szekrényekben lévő szerek is ebbe a csoportba kerültek, holott ezek közt a poroknál sokkal jelentősebb számban voltak fellelhetőek a különféle kenőcsök, olajok, vizes és alkoholos készítmények.

Az 1786-ban készült vizitációs jegyzőkönyv szerint a laboratórium az officinától távol, az udvar egy elég világos, de boltozatlan, deszkával fedett helyiségében volt, mely fölött a drogszáritó padlás helyezkedett el.⁴⁷ Az utóbbi szempontjából meglehetősen szerencsétlen volt ez az elhelyezés, mivel a különféle laboratóriumi műveletek során felszálló füst, gőz és mindenféle szagok a

⁴⁶ A melegítőkö kivételével ezen eszközök mindegyike ónból készült.

⁴⁷ A kapucinusok háztörténete szerint a laboratórium 1750-ben a gyógyszer-tárral szemben, a szekérkapu mellett épült fel. „*Quoniam autem anno proxime evoluto inchoata Apotheca Subsistere sine laboratorio nequiverit, exstructum est idipsum ad interim penes portam, currulem e diametro Apothecae*” CHA 142. Thalherr 1796-os alaprajzán nem tünteti fel a laboratóriumot, helyét a források alapján nem sikerült egyértelműen azonosítani.

növényekbe is beitták magukat, ami miatt azok többsége használhatatlanná vált.⁴⁸ Ha megnézzük a laboratórium berendezéséről készült inventáriumot, itt elsősorban a hevítés, égetés, olvasztás, párlás, desztillálás eszközeit találjuk. A biztosok két vas szélkemencét (*Windöfen*), egy régi, használhatatlan desztillálóberendezés maradványait (*altes Stück von einem Brenn zeug unbrauchbar*), három különböző méretű, borpárlatok készítésére alkalmas, sisakkal ellátott rézüstöt (*Brandwein kessel samt hut*) egy szintén rézből készült *Balneum Mariae*-t⁴⁹ vettek számba. Ezen kívül egy nagyobb és két kisebb rézüstöt (*Kupferner Kessel, Kessler*), három sárgarézből készült befőző üstöt (*Einsiedkessel*), négy kis serpenyőt (*Pfändel*), két sárgaréz serpenyőt (*Pfandt*), egy kávé és egy teás kannát (*kafEEKandl, Theekandl*) írtak össze. A tűzhely tartozéka volt még egy nagyobb fogó (*feuerzange*), egy vas tűzlapát (*feuerscheuferl*) és két háromláb is (*Stander mit eisenen Reifen*).

Itt kapott helyet még egy 10 forintra becsült sárgaréz prés, egy ahhoz tartozó kar vasból (*Eisen Preßbogen*) és a kipréselt nedvek fölfogására szolgáló tál (*Schließl*). A kisebb tartozékok között találunk egy hitelesített meszely-mércét (*Seitzimend*), négy vasspatulát (*eisenen Eintrag Spachtl*), négy rézcsövet (*kupferne Röhren*), két ritkább és egy sűrűbb szövetű szitát (*Reiter, Staubbreite*) és két dobszitát (*dromel Sieb*).

Itt kaptak helyet a nagyobb, durvább anyagok feldolgozásához használt vágószerszámok – egy nagy gyökérvágó (*Wurzen Schneidmesser*) és további 3 kes vágódeszkával (*Schneidmesser samt Bret*) – és a nagyobb mozsarak is. Közülük a legtekintélyesebb és legértékesebb darab egy 70 lat (1,225 kg) súlyú sárgaréz mozsár volt, melyet törő nélkül is 17 és fél forintot ért. Itt tároltak még egy nagy, törött vasmozsarat is, amelyhez két pisztillus is tartozott. Egy vörösmárványból készült mozsarat 1 forintra értékelték.⁵⁰

Az 1786-os vizsgálat során az ellenőrök kifogást emeltek az ellen, hogy a gyógyszereket egy seborvos készítette, holott a patikák vezetői 1774 óta csak vizsgázott gyógyszerészek lehettek.⁵¹ Mikor a kolostor gvardiánját a megfelelő képesítéssel rendelkező szakember hiánya miatt kérdőre vonták, a következő kérdés merült fel: ha a gyógyszerár a jövőben csak házi patikaként működne tovább, a seborvos gyógyító tevékenysége során továbbra is adhatna-e el gyógyszereket a betegeknek? A vizsgálatot végzők ezután a helytartótanácshoz fordultak útmutatásért, további problémafelvetésekkel vázolván a helyzetet. Véleményük szerint a koldulórendi orvos és sebész barátok rendszerint az alamizsnagyűjtő utak során gyakorolják mesterségüket, ahol tevékenységükért nem fizetséget, csupán

⁴⁸ HML IV-4/b 2. rsz. 1786/376.

⁴⁹ Ez a vízfürdőként is emlegetett eszköz egy folyadékkal telt üstbe helyezett edényben vagy lombikban óvatos, egyenletes melegítést tett lehetővé.

⁵⁰ MOL C 103 Kapucinus kolostorok, Hatvan.

⁵¹ Felhő–Vörös 113., 116.

alamizsnát kérnek, azt azonban olyan bőségesen kapnak, hogy a seborvosok emiatt nem akarnak vidéki utakra vállalkozni.⁵²

A patika vásárlóiról és az ezzel kapcsolatos pénzforgalomról ad tájékoztatást az a lista, mely a kolostor feloszlatásakor a gyógyszertár adósait sorolta föl. A 34 személyből csupán 18 volt hatvani lakos, a többi Aszód, Apc, Buják, Csány, Dány, Ecséd, Heréd, Héhalom, Lőrinci, Monostor,⁵³ Palotás, Szentlászló⁵⁴ és Vác települések lakója.⁵⁵ Ez a viszonylag nagy távolságokra is kiható kapcsolatrendszer megerősíteni látszik az alamizsnagyűjtő utak és a gyógyítói tevékenység közötti kapcsolatot.

Ezek alapján tehát arra következtethetünk, hogy a gyógyszertár officinája csupán a forgalom egy részét bonyolította, így annak kolostori házi patikává való visszaalakítása nem szüntette volna meg a gyógyszerek eladásának azon formáit, amelyek részben a seborvos gyógyító tevékenysége, részben az alamizsnagyűjtés során adódtak. Mivel a hatvani kapucinusok koldulókörzete Pest és Nógrád vármegye területére, illetve a Jászságra is kiterjedt,⁵⁶ tevékenységük a gyűjtőutak során meglehetősen nehezen volt ellenőrizhető.

A vizitációs jegyzőkönyv záró mondataiban a patika bezárásának lehetőségét is felvetették. Erre azonban már nem került sor, mivel néhány hónappal később magát a kolostort is felozlatták. A gyógyszertár felszerelését nagyrészt a móri rendházba szállították, kisebb részét – főleg a romlandó anyagokat – Máriabesnyőre.⁵⁷ A polcok és üres patikaedények 50 forint letéti díj ellenében a hatvani préposthoz, Horvátovszky Sámuelhez kerültek.⁵⁸

A megszűnt gyógyszertár hiányát egy gyöngyösi orvos, Horvátovszky Zsigmond igyekezett pótolni: 1788-ban engedélyt kért a megye alispánjától, hogy kézi gyógyszertárat tarthasson a településen. Ezáltal továbbra is az orvosi ellátás biztosította azokat a kereteket, amelyek révén a betegek gyógyszerhez juthattak. 1788 után több mint fél évszázadon keresztül nincs adat újabb patika létesítéséről Hatvanban.⁵⁹

A szakképzett, polgári gyógyszerészek megtelepedését az 1780-as évek végétől akadályozhatta a település fejlődésének megtorpanása és a fizetőképes kereslet hiánya is. Ugyanakkor számolnunk kell azzal is, hogy a kolostor többféle

---

⁵² HML IV-4/b 2. rsz. 1786/376, Kivonatos fordítását közli Szepes (Schütz) 174–175.

⁵³ A mai Pusztamonostor ebben az időben Heves és Külső-Szolnok megyéhez tartozott, így feltehetően megfelel a lista azon megjegyzésének, hogy a település Heves megyében feküdt.

⁵⁴ Ma Vác-szentlászló.

⁵⁵ MOL C 103 Kapucinus kolostorok, Hatvan. A gyógyszertár adósait felsoroló lista részletes elemzése Pataki 75–78.

⁵⁶ VPKL Religiosi in Specie Fasc. 1. Nro. 6. 1771.

⁵⁷ MOL C 72 539. kútfő 6. tétel.

⁵⁸ MOL C 103 Kapucinus kolostorok, Hatvan.

⁵⁹ Szepes (Schütz) 175.

forrásból elégíthette ki lakói szükségleteit (alamizsna, misealapítványok, kápláni szolgálatból származó bevételek, gyógyszerári bevételek, stb.), ami koldulórendek esetében mérsékeltebb igényekkel párosult. Ezzel szemben a polgári patika tulajdonosának a gyógyszerár bevételeiből kellett biztosítania – a szerzetesi életmódnál magasabb színvonalon – önmaga és családja megélhetését. Úgy tűnik, hogy a kapucinusok távozása után még sokáig nem voltak meg a településen egy magántulajdonban lévő önálló gyógyszerár létrejöttének előfeltételei. Jelenlegi ismereteink szerint Hatvanban az első polgári patika tulajdonosa Gürtler József volt, aki 1845-ben kapott gyógyszerár-állítási jogot a helytartótanáctól.⁶⁰

PATAKI KATALIN

---

⁶⁰ Szepes (Schütz) 175.

RÖVIDÍTÉSEK

CHA	Conventus Hatvaniensis Archivium 1729–1768. Kapucinus Rend Levéltára, Mór.
MOL C szekció	Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, Budapest.
C 37	Acta Sanitatis – Egészségügyi iratok 1724–1779.
C 72	Departamentum Ecclesiasticum Oecomomicum – Egyházi Gazdasági Osztály.
C 103	Helytartótanácsi Számvevőség – Alapítványi ügyosztály: Inventarien der in Hungarn aufgelassenen Klöster.
T 62	Kamarai tervek.
HLM T	Hatvany Lajos Múzeum, Történeti Gyűjtemény.
HML	Heves Megyei Levéltár, Eger.
VPKL	Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác.

IRODALOM

- Daday   Daday András: Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Budapest, 2005.
- Das Deutsche Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm auf CD-ROM und im Internet. 1998–2004 Kompetenzzentrum für elektronische Erschließungs- und Publikationsverfahren in den Geisteswissenschaften, Trier. [2011.12.10.] <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>
- Duka Zólyomi   Duka Zólyomi Norbert: A magyarországi gyógyszerári vizsgálatok alapvető reformjai a XVIII. században. *Orvostörténeti Közlemények*, 1982. 97–99. Szerk.: Antall József, Budapest, 151–154.
- Fáy   Fáy Zoltán: Ferencesek Gyöngyösön. Fejezetek a Gyöngyösi barátok életéből. Budapest, 1999.
- Felhő–Vörös   Felhő Ibolya–Vörös Antal: A Helytartótanácsi Levéltár. Budapest, 1961.
- Grabarits   Grabarits István, dr.: Gyógyszerári kultúra Magyarországon. In Fejezetek az orvostudomány egyetemes történetéből (oktatási segédanyag.) [2011. 04. 03.] http://www.tudomanytortenet.hu/tankonyvek/a_kozeges_zsegugy_tortenete/index.php?kat=42&id=0&idd=428

- Löffler Löffler Erzsébet: A Telekessy patikamúzeum. *Agria. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXV–XXVI*. Szerk.: Bodó Sándor–Petercsák Tivadar. Eger, 675–689.
- Lővei Lővei Pál: Az óvári kapucinus kolostor és templom. In *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. Szerk.: Haris Andrea. Budapest, 1994. 517–538.
- Nékám Nékám Lajosné: Régi magyar patikák. Budapest, 1971.
- Pataki Pataki Katalin: A hatvani kapucinus kolostor gyógyszer-tára 1787-ben. *Hatvani Kalendárium*. Szerk.: Bacsa Tibor, Sinkovics Erika, Sisa Tamásné. Hatvan, 2011. 72–78.
- Ringelhann Ringelhann Béla: Az egri megyei kórház. *Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis IV*. Szerk.: Bakó Ferenc. Eger, 189–215.
- Szepes (Schütz) Szepes (Schütz) Béla: Hatvan község története. Sopron, 1940.
- Szepes Szepes Béla: Gyógyszertárvizsgálat II. József császár korában. *Gyógyszerészi Közöny*, 1940. 56. 11, 147–149.
- Velladics Velladics Márta: Szerzetes rendek felszámolása II. József korában. *Egyháztörténeti Értesítő*, 1. szám. <http://www.unimiskolc.hu/~egyhtort/cikkek/velladics.htm> [2011. 12. 10.]